

شرایط و عرصه‌های حضور اجتماعی بانوان در قرآن و عترت با تأکید بر بیانات امامین انقلاب

محمد علی علیپور^۱

چکیده

این مقاله به بررسی شرایط و عرصه‌های حضور اجتماعی بانوان از منظر قرآن و عترت می‌پردازد، و به طور ویژه بر بیانات و دیدگاه‌های امامین انقلاب اسلامی به عنوان مؤیدی بر آیات و روایات تکیه می‌کند. ابتدا، شرایط حضور بانوان در اجتماع مورد بحث قرار می‌گیرد. در این بخش، اصول و ضوابط مطرح شده در قرآن و روایات برای حضور اجتماعی زنان، از جمله عدم اختلاط و اولویت بخشی به امور خانواده، بررسی می‌شوند. سپس، عرصه‌های گوناگون حضور بانوان در اجتماع واکاوی می‌گردند. این بخش، با توجه به آموزه‌های دینی و تأکیدات امامین انقلاب، زمینه‌های متنوع فعالیت زنان در جامعه معاصر را شامل می‌شود؛ از جمله نقش‌های علمی، اشتغال، و خدمت به اسلام و انقلاب. این مقاله با روشی توصیفی-تحلیلی و با استناد به مستندات دینی و نظرات امامین انقلاب در تأیید تعالیم اسلامی، تلاش دارد الگویی مناسب از حضور فعال و مؤثر بانوان در جامعه اسلامی ارائه دهد، الگویی که با حفظ ارزش‌ها و هویت دینی سازگار باشد. یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهند که حضور بانوان در جامعه، با رعایت عدم اختلاط و اولویت دهی به امور خانواده، نه تنها مفید است، بلکه آن‌ها می‌توانند در عرصه‌های علمی، اشتغال مناسب و خدمت به دین و انقلاب نیز نقش‌آفرینی کنند. نتایج نشان می‌دهند که اصول و ضوابط مشارکت اجتماعی زنان شامل عدم اختلاط و توجه به مسئولیت‌های خانوادگی است و عرصه‌های مختلف فعالیت زنان دربرگیرنده نقش‌های علمی، اشتغال و خدمت به اسلام و انقلاب است.

واژگان کلیدی: حضور بانوان در جامعه، اشتغال بانوان، قرآن و عترت، امامین انقلاب

۱. طلبه درس خارج حوزه علمیه خراسان؛ mohammad.a.a1367@gmail.com

تاریخ دریافت مقاله: ۱۴۰۳/۰۴/۰۷ تاریخ پذیرش مقاله: ۱۴۰۳/۱۰/۱۵

۱. مقدمه

حضور اجتماعی بانوان در جامعه اسلامی همواره از موضوعات مورد بحث و توجه در اندیشه اسلامی و جوامع مسلمان بوده است. در دیدگاه اسلام، زنان در پاسداری از ارزش‌ها و هنجارهای اجتماعی و دینی، نقشی تعیین‌کننده دارند و می‌توانند به عنوان نیمی مؤثر از پیکره جامعه، در پیشبرد اهداف فرهنگی، اجتماعی، سیاسی و اقتصادی سهمی قابل توجه ایفا کنند. قرآن کریم و سنت اهل بیت (علیهم‌السلام) به عنوان دو منبع اصلی هدایت اسلامی، چارچوب‌ها و اصولی را برای نحوه حضور بانوان در جامعه ارائه داده‌اند که تأکید بر حفظ کرامت، عفاف و مشارکت مسئولانه دارند. با مطالعه بیانات امام خمینی (ره) و امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی)، روشن می‌شود که نگاه به جایگاه و نقش زنان در جامعه، نگرشی گسترده و عمیق است که مبتنی بر آگاهی از متون دینی و واقعیت‌های اجتماعی است. این رهبران بزرگوار با تبیین شرایط و الزامات حضور زنان در جامعه، تلاش کرده‌اند زمینه‌هایی فراهم آورند که زنان نه تنها در محیط خانواده بلکه در عرصه‌های گوناگون اجتماع نیز بتوانند به شکلی مؤثر و مثبت ایفای نقش کنند.

این مقاله در تلاش است با بررسی دقیق جایگاه و شرایط حضور اجتماعی زنان از منظر قرآن و عترت، و نیز بیانات امامین انقلاب، به تبیین الگوی مطلوب حضور اجتماعی بانوان بپردازد. هدف، روشن ساختن مسیرهایی است که بتواند به تحقق جامعه‌ای اسلامی و پویا با مشارکت فعال و آگاهانه زنان، کمک کند. این پژوهش می‌کوشد تا نقش بانوان را در تعالی جامعه و حفظ ارزش‌های اسلامی، به بهترین نحو ممکن آشکار سازد.

سؤال اصلی مقاله بررسی شرایط و عرصه‌های حضور اجتماعی بانوان در قرآن و عترت با تأکید بر بیانات امامین انقلاب است و در ادامه درصدد است تا جزئیات شرایط و عرصه‌های حضور را پیدا کند.

۲. پیشینه

درباره پیشینه این پژوهش باید گفت بر اساس جستجوی‌هایی که نگارنده انجام داده در هیچ‌یک از مکتوبات مسئله «بررسی حضور اجتماعی بانوان در قرآن و عترت با تأکید بر بیانات امامین انقلاب» یافت نشده است. پژوهش‌های انجام گرفته درباره حضور اجتماعی بانوان بیشتر

عناوینی مانند «جایگاه و نقش زن در جامعه اسلامی از دیدگاه رهبر انقلاب» و «گفتمان قرآنی در ابعاد حضور اجتماعی زن» و «نقش اجتماعی زنان در بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی؛ بررسی دیدگاه آیت الله خامنه‌ای» و «نقش زن در فعالیت‌های اجتماعی با تأکید بر اندیشه‌های امام خمینی (ره)» را در برمی‌گیرد. شاید نزدیک‌ترین پژوهش که می‌تواند هم‌ردیف پژوهش حاضر باشد، نوشته‌ای از خانم معصومه محمودی نسب با عنوان «نقش بانوان در ایجاد تمدن نوین اسلامی با تأکید بر قرآن کریم و منویات مقام معظم رهبری» است که در شماره ۸ نشریه قرآن و عترت منتشر شده است. ایشان درباره «جایگاه زن در اجتماع» بر این باور است که نقش زن در تمامی ابعاد خانوادگی، اجتماعی و فردی در تمدن سازی مؤثر است و در قرآن کریم و بیانات مقام معظم رهبری راهکارهای تمدنی وجود دارد. اما مقاله پیش رو درصدد است حضور بانوان را به طور خاص در اجتماع، بر مبنای قرآنی و حدیثی و با تأکید بر اندیشه امام خمینی (ره) و مقام معظم رهبری بررسی کند و شرایط و عرصه‌های حضور زنان مسلمان در جامعه را به طور دقیق تبیین نماید. در مقاله پیش رو به طور دقیق شرایط حضور بانوان در جامعه را بیان کرده است که نه تنها حضور آن‌ها جایز است، بلکه جامعه به حضور آن‌ها نیاز دارد و علاوه بر آن در برای پیشرفت دین و انقلاب، نقش اساسی آن‌ها مورد توجه خاص قرار گرفته است که بدون حضور ایشان، کار ناتمام می‌ماند. وجه امتیاز پژوهش حاضر، توجه خاص به شرایط بانوان در جامعه و عرصه‌های حضور ایشان با استناد به کلام مقام معظم رهبری و مبنای دینی است که اگر زنان مسلمان، در اجتماع با حریم اسلامی ظاهر شوند و علاوه بر آن کارهای منزل را بر خود اولویت دهند در حرکت اجتماعی نیز مؤثر خواهند بود. عرصه‌های حضورشان در جامعه نیز محدود نیست، بلکه شامل عرصه علم، اشتغال و خدمت‌رسانی را در برمی‌گیرد.

۳. بررسی واژگان

۳-۱. ریشه و معنی لغوی

زَوْج به معنای جفت و صنف است.

۳-۲. تعاریف اصطلاحی

واژه‌های زوج و ازواج، لزوماً در تمام موارد در قرآن به معنای شوهر و شوهران نیست تا اشکال

شود که چرا زوجه و زوجات گفته نشده؛ بلکه زوج در نگاهی عام، به معنای همسر است که شامل مرد و زن می شود. «يَا آدَمُ اسْكُنْ أَنْتَ وَزَوْجُكَ الْجَنَّةَ» (اعراف: ۱۹) «خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ ثُمَّ جَعَلَ مِنْهَا زَوْجَهَا» (زمر: ۶)

۳-۳. تعریف عملیاتی

ازدواج یک حالت روحی است که هزینه ها و ادراک های فرد در آن منعکس می شود. هر چه فرد در ازدواج هزینه های بیشتر بدهد و دریافت کمتری داشته باشد، احساس نامطلوبی خواهد داشت و در صورت دریافت های دقیق، احساس رضایت بیشتری خواهد کرد. (امین یزدی، ۱۳۷۵، ص ۱۰)

۴. شباهت ها و تفاوت های زن و مرد

اسلام بر اصل برابری انسان ها تأکید دارد و این اصل شامل زنان و مردان نیز می شود. در قرآن کریم، آیات متعددی وجود دارد که به حقوق و کرامت انسانی هر دو جنس اشاره دارد و تأکید می کند که تقوا و عمل صالح معیار برتری است، نه جنسیت. همچنین، پیامبر اسلام ﷺ در سخنان خود به حقوق زنان و اهمیت مشارکت آنان در جامعه اشاره کرده و بر لزوم احترام به حقوق آن ها تأکید کرده است. با این حال، در برخی از متون دینی، تفاوت هایی در نقش ها و مسئولیت ها بین زنان و مردان مطرح شده است که باید در چارچوب اصول اسلامی و با توجه به شرایط اجتماعی تبیین گردد. بنابراین، برابری در اسلام به معنای تساوی حقوق و کرامت انسانی است، در حالی که تفاوت های طبیعی و اجتماعی نیز در نظر گرفته می شود.

در زمان جاهلیت دختر را مایه شرمندگی می دانستند. مردم آن زمان هنگامی که خدای متعال به آن ها دختر عطا می کرد، از شدت شرمساری چهره شان سیاه می شد. «وَإِذَا بُشِّرَ أَحَدُهُمْ بِالْأُنْثَىٰ ظَلَّ وَجْهُهُ مُسْوَدًّا وَهُوَ كَظِيمٌ» (نحل: ۵۸) (طباطبایی، ۱۳۹۰، ج ۱۲، ص ۲۷۶). آن قدر برای آن ها داشتن دختر سخت بود که از میان قوم خود می رفتند و دائم در فکر بودند که یا او را با ذلت نگه دارند یا زنده به گور کنند. «يَتَوَارَىٰ مِنَ الْقَوْمِ مِنْ سُوءِ مَا بُشِّرَبِهِ أَيُمْسِكُهُ عَلَىٰ هُونٍ أَمْ يَدُسُّهُ فِي التُّرَابِ أَلَا سَاءَ مَا يَحْكُمُونَ» (نحل: ۵۹) (مکارم شیرازی، ۱۳۷۱، ج ۱۱، ص ۲۶۸).

«زن در فرهنگ جاهلی قبل از اسلام موجودی درجه دوم محسوب می شد و زیر بار انواع ستم ها

و ظلم‌ها له شده بود و بسیاری از دختران بعد از تولد به بهانه‌های واهی ترس از فقر و بی‌آبرویی به دست پدران خود زنده به‌گور می‌شدند» (کریمی نیا، ۱۴۰۰، ص ۱۵).

اما در اسلام جایگاه زنان مثل مردان است. نتیجه عمل صالح برای همه انسان‌ها است و تفاوتی بین زن و مرد وجود ندارد. «وَمَنْ يَعْمَلْ مِنَ الصَّالِحَاتِ مِنْ ذَكَرٍ أَوْ اُنْثَىٰ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَأُولَٰئِكَ يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ وَلَا يُظْلَمُونَ نَقِيرًا» (نساء: ۱۲۴) (طبرسی، ۱۳۷۲، ج ۳، ص ۱۷۶). در نزد خدای متعال زنان و مردان اجر دارند و خدای متعال اجر آن‌ها را ضایع نمی‌کند. «فَاسْتَجَابَ لَهُمْ رَبُّهُمْ اَنِّي لَا اَضِيعُ عَمَلَ عَامِلٍ مِنْكُمْ مِنْ ذَكَرٍ اَوْ اُنْثَىٰ بَعْضُكُمْ مِنْ بَعْضٍ» (آل عمران: ۱۹۵) (ابن عاشور، ۱۴۲۰، ج ۳، ص ۳۱۲). زنان و مردان به مقدار تلاش‌های خود در دنیا و آخرت به بهره می‌رسند و حقوق یکسانی دارند. «لِّلرِّجَالِ نَصِيبٌ مِّمَّا اكْتَسَبُوا وَلِلنِّسَاءِ نَصِيبٌ مِّمَّا اكْتَسَبْنَ» (نساء: ۳۲) (طوسی، بی‌تا، ج ۳، ص ۱۵۶).

دستگاه جابره در تلاش است تا تساوی حقوق زنان و مردان را به‌گونه‌ای تصویب و اجرا کند که منجر به نقض احکام ضروری اسلام و قرآن گردد. این اقدام شامل تحمیل خدمت نظامی بر دختران هجده‌ساله است که می‌تواند آنان را به سربازخانه‌ها سوق دهد. همچنین، این سیاست به‌طور بالقوه می‌تواند با استفاده از زور، دختران جوان مسلمان را به مراکز فساد و فحشا سوق دهد. چنین رویکردی نه تنها با اصول اسلامی در تضاد است، بلکه به ارزش‌ها و کرامت انسانی آسیب می‌زند. لذا، این اقدامات نیازمند بررسی و نقد جدی از منظر اخلاقی و دینی است.

«دستگاه جابره در نظر دارد تساوی حقوق زن و مرد را تصویب و اجرا کند یعنی احکام ضروری اسلام و قرآن کریم را زیر پا بگذارد یعنی دخترهای هجده ساله را به نظام اجباری ببرد و به سربازخانه‌ها بکشد یعنی بازور سرنیزه دخترهای جوان عفیف مسلمانان را به مراکز فحشا ببرد» (خمینی، ۱۳۸۵، ج ۱، ص ۱۵۳).

از اوایل قرن نوزدهم، با ظهور صنایع جدید در اروپا و اختراع کارخانه‌های بزرگ توسط سرمایه‌داران غربی، نیاز به نیروی کار ارزان و بدون دردسر افزایش یافت. در این راستا، مفهوم «آزادی زن» به‌طور جدی مطرح گردید. امروزه، این مفهوم به‌عنوان «آزادی زن» از سوی فرهنگ غربی تبلیغ می‌شود، که در بسیاری از موارد به معنای قرار دادن زنان در معرض دید مردان برای بهره‌برداری جنسی است. این رویکرد نه تنها به دنبال تأمین لذت مردان است، بلکه به‌طور جدی

به کرامت و حقوق زنان آسیب می‌زند. لذا، این نوع آزادی نیازمند نقد و بررسی عمیق‌تری از منظر اخلاقی و اجتماعی است.

«از روزی که اروپایی‌ها، صنایع جدید را به وجود آوردند - در اوایل قرن نوزدهم که سرمایه‌داران غربی کارخانه‌های بزرگ را اختراع کرده بودند - و احتیاج به نیروی کار ارزان و بی‌توقع و کم‌دردرس داشتند، زمزمه «آزادی زن» را بلند کردند... امروز به عنوان «آزادی زن» در دنیا و از سوی فرهنگ منحط غربی پهن شده است، برپایه این است که زن را در معرض دید مرد قرار دهند تا از او تمتعات جنسی ببرند. مردان از آن‌ها لذت ببرند» (مقام معظم رهبری، ۱۳۷۱/۰۹/۲۵). «نگاه غرب به زن، نگاهی است منحط، ناقص، گمراه‌کننده و غلط. نگاه اسلام به زن، نگاهی است عزت‌بخش، کرامت‌بخش، رشدآفرین، استقلال‌دهنده به هویت و شخصیت زن؛ این ادعای ماست. ما این ادعا را با محکم‌ترین ادله می‌توانیم اثبات کنیم» (مقام معظم رهبری، ۱۳۹۱/۰۴/۲۱). بلکه می‌توان گفت در روایات اسلامی دختران بر پسران ترجیح داده شده‌اند. «نِعْمَ الْوَلَدُ الْمَبْنُوتُ مُلْطَفَاتٌ مُجَهَّزَاتٌ مُؤْنَسَاتٌ مُبَارَكَاتٌ مُفْلِحَاتٌ» (کلینی، ۱۴۰۷، ج ۶، ص ۵).

۵. نقش اجتماعی بانوان

چه زن و چه مرد، هر فردی در جامعه باید به مسئولیت‌های اجتماعی خود توجه داشته باشد. این مسئولیت شامل زنانی می‌شود که به عنوان خانه‌دار، کارمند، شاغل یا صنعت‌گر فعالیت می‌کنند. افراد باید به وضعیت جامعه و نیازهای آن اهمیت دهند و در راستای بهبود آن تلاش کنند. این توجه و اهتمام به مسائل اجتماعی یک وظیفه همگانی است و هیچ‌گونه تفاوتی بر اساس جنسیت ایجاد نمی‌کند. بنابراین، مشارکت فعال در جامعه و وظیفه‌ای است که بر عهده تمامی افراد قرار دارد. در قرآن و روایات جایگاه حضور بانوان در جامعه خیلی حائز اهمیت است. در بحث هجرت بانوان حضور فعالی دارند و تفاوتی بین مرد و زن در هجرت کردن وجود ندارد. «إِنَّ الَّذِينَ تَوَقَّاهُمُ الْمَلَائِكَةُ ظَالِمِي أَنْفُسِهِمْ قَالُوا فِيمَ كُنْتُمْ قَالُوا كُنَّا مُسْتَضْعِفِينَ فِي الْأَرْضِ قَالُوا أَلَمْ تَكُنْ أَرْضُ اللَّهِ وَاسِعَةً فَتُهَاجِرُوا فِيهَا قَالُوا لَكَ مَاؤَاهُمْ جَهَنَّمَ وَسَاءَتْ مَصِيرًا * إِلَّا الْمُسْتَضْعِفِينَ مِنَ الرِّجَالِ وَالنِّسَاءِ وَالْوِلْدَانِ لَا يَسْتَطِيعُونَ حِيلَةً وَلَا يَهْتَدُونَ سَبِيلًا» (نساء: ۹۷ و ۹۸)

در بحث اقتصادی نیز حق زنان در قرآن محفوظ است. آن‌ها به مقدار کسب و کار خود، حق

بهره‌مندی از نتایج آن را دارا هستند. «لِّلرِّجَالِ نَصِيبٌ مِّمَّا اكْتَسَبُوا وَلِلنِّسَاءِ نَصِيبٌ مِّمَّا اكْتَسَبْنَ» (نساء: ۳۲) طبق آیات قرآن، مادر و خواهر حضرت موسی (ع) نیز در جامعه حضور داشتند و حضور فعال خواهر ایشان در جامعه، عامل رسیدن کودک به مادر شده است. «وَقَالَتْ لِأُخْتِهِ قُصِّيهِ فَبَصُرَتْ بِهِ عَنْ جُنْبٍ وَهُمْ لَا يَتَشْعُرُونَ» (قصص: ۱۱)

در امر به معروف و نهی از منکر نیز بین زن و مرد تفاوتی وجود ندارد. «وَالْمُؤْمِنُونَ وَالْمُؤْمِنَاتُ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ يَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَيُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَيُطِيعُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ أُولَئِكَ سَيَرْحَمُهُمُ اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ» (توبه: ۷۱) حضور بانوان مؤمن در جامعه آن قدر اهمیت دارد که در بحث مباحله نیز جایگاه خاص خود را دارند و حضور حضرت زهرا (ع) در مباحله این امر را تأیید می‌کند. «فَمَنْ حَاجَّكَ فِيهِ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ فَقُلْ تَعَالَوْا نَدْعُ أَبْنَاءَنَا وَأَبْنَاءَكُمْ وَنِسَاءَنَا وَنِسَاءَكُمْ وَأَنْفُسَنَا وَأَنْفُسَكُمْ ثُمَّ نَبْتَهِلْ فَنَجْعَلْ لَعْنَتَ اللَّهِ عَلَى الْكَاذِبِينَ» (آل عمران: ۶۱)

در روایات به حضور زن و مرد مسلمان در جامعه برای رسیدگی به امور دیگران تأکید شده است. این رفع نیاز جامعه اختصاص به مردان ندارد، لکه بانوان به مقدار توان خود، باید از سایرین گره‌گشایی کنند. «مَنْ أَصْبَحَ وَلَمْ يَهْتَمْ بِأُمُورِ الْمُسْلِمِينَ فَلَيْسَ بِمُسْلِمٍ» (کلینی، ۱۴۰۷، ج ۲، ص ۱۶۳). «مَنْ سَمِعَ رَجُلًا يُنَادِي يَا لَلْمُسْلِمِينَ» (کلینی، ۱۴۰۷، ج ۲، ص ۱۶۴).

«یعنی چه زن باشد، چه مرد باشد. شما صبح که می‌کنید، زن خانه دارید، زن کارمندید، زن شاغلید، زن صنعتگرید، هر کاری می‌کنید، باید به فکر جامعه باشید؛ یعنی اهتمام داشته باشید که جامعه در چه وضعی است... این پرداختن، اهتمام داشتن، به فکر بودن، همگانی است. در اینجا هم جنسیت نقشی ندارد» (مقام معظم رهبری، ۱۴۰۲/۱۰/۰۶).

حضور زنان در جامعه نه تنها امکان دارد بلکه لازم است. چون بانوان نیمی از افراد جامعه را تشکیل می‌دهند. آن‌ها با حضور خود حرکت اجتماعی را تسریع می‌کنند. مثل رودخانه‌های مجزا که به دریا سرازیر می‌شوند، به حضور اجتماعی مؤمنان برکت می‌دهند. علاوه بر آن، حضور زنان در جامعه اسلامی موجی قوت قلب مردان است. این قوت قلب هم معمولاً از قوت ایمان بانوان سرچشمه می‌گیرد. لطافت زنان جامعه آن‌ها را به سمت معنویت بیشتر سوق می‌دهد. در زمان حضرت رسول (ص) نیز حضور بانوان برای بیعت به معنای اهمیت دادن به حضور بانوان در جامعه

بوده است. «يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِذَا جَاءَكَ الْمُؤْمِنَاتُ يُبَايِعْنَكَ عَلَى أَنْ لَا يُشْرِكْنَ بِاللَّهِ شَيْئًا وَلَا يَسْرِقْنَ وَلَا يَزْنِينَ وَلَا يَقْتُلْنَ أَوْلَادَهُنَّ وَلَا يَأْتِينَ بِبُهْتَانٍ يَفْتَرِينَهُ بَيْنَ أَيْدِيهِنَّ وَأَرْجُلِهِنَّ وَلَا يَعْصِيَنَّكَ فِي مَعْرُوفٍ فَبَايِعَهُنَّ وَاسْتَغْفِرْ لَهُنَّ اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ» (ممتحنه: ۱۲) (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۲۱، ص ۱۳۴)

«امروز باید خانم‌ها به وظایف اجتماعی و دینی خودشان عمل کنند و عفت عمومی را حفظ بکنند و روی آن عفت عمومی کارهای اجتماعی و سیاسی را انجام بدهند.» (خمینی، ۱۳۸۵، ج ۱۳، ص ۱۹۲) «اگر زنان در حرکت اجتماعی یک ملتی حضور نداشته باشند، آن حرکت به جایی نخواهد رسید، موفق نخواهد شد. اگر زنان در یک حرکت حضور پیدا بکنند، یک حضور جدی و آگاهانه و از روی بصیرت، آن حرکت به طور مضاعف پیشرفت خواهد کرد.» (مقام معظم رهبری، ۱۳۹۱/۰۴/۲۱)

۶. شرایط حضور بانوان در اجتماع

حضور بانوان در اجتماع یکی از مباحث مهم اجتماعی و فرهنگی است که نیازمند توجه به اصول و ارزش‌های اسلامی است. یکی از شرایط اساسی، عدم اختلاط بین زن و مرد در فضاهای عمومی است که به حفظ عفت و حریم خصوصی کمک می‌کند. همچنین، اولویت دادن به نقش بانوان در خانواده به عنوان محور اصلی تربیت نسل آینده، اهمیت ویژه‌ای دارد. این رویکرد نه تنها به تقویت بنیان خانواده کمک می‌کند، بلکه موجب می‌شود تا بانوان بتوانند در فعالیت‌های اجتماعی به نحوی مؤثر و با حفظ کرامت و ارزش‌های خود مشارکت داشته باشند. در نهایت، ایجاد تعادل بین فعالیت‌های اجتماعی و خانوادگی، به ارتقای سلامت روانی و اجتماعی بانوان و جامعه کمک خواهد کرد.

۱- ۶. عدم اختلاط بین زن و مرد

عدم اختلاط بین زن و مرد یکی از اصول مهم در بسیاری از فرهنگ‌ها و نظام‌های اجتماعی است که به منظور حفظ عفت و حریم خصوصی افراد مطرح می‌شود. از منظر روان‌شناسی، این اصل می‌تواند به کاهش تنش‌های اجتماعی و جلوگیری از رفتارهای غیرمناسب کمک کند. تحقیقات نشان می‌دهد که محیط‌های غیر مختلط می‌توانند به تقویت روابط خانوادگی و اجتماعی سالم کمک کنند و از بروز مشکلاتی چون سوء تفاهات و تنش‌ها جلوگیری نمایند. همچنین، در زمینه‌های مذهبی و فرهنگی، عدم اختلاط به عنوان یک راهکار برای حفظ ارزش‌ها و هنجارهای

اجتماعی تلقی می‌شود. درنهایت، این رویکرد می‌تواند به ترویج رفتارهای اخلاقی و مسئولانه در جامعه کمک کند.

دختران حضرت شعیب علیه السلام در جامعه حضور داشتند و در بین مردان رفت‌وآمد داشته‌اند. البته حدود شرعی را رعایت کرده و به اختلاط بین مردان منجر نمی‌شدند. «وَلَمَّا وَرَدَ مَاءَ مَدْيَنَ وَجَدَ عَلَيْهِ أُمَّةً مِنَ النَّاسِ يَسْقُونَ وَوَجَدَ مِنْ دُونِهِمُ امْرَأَتَيْنِ تَذُودَانِ قَالَ مَا خَطْبُكُمَا قَالَتَا لَا نَسْقِي حَتَّى يُصْدِرَ الرِّعَاءُ» (قصص: ۲۳). حفظ عفت بانوان و عدم اختلاط در روابط آن‌ها با مردان، از شرایط مهم حضور اجتماعی زنان است. چون فلسفه حضور بانوان در جامعه، کمک در پیشرفت جامعه اسلامی است. در صورت آوردن هیجانات جنسی به میان جامعه، نه تنها بازدهی کار در جامعه کمتر خواهد شد، بلکه با گسترش فساد، بنیاد خانواده‌ها نیز از هم می‌پاشد و عزت و کمال فردی زنان نیز، دچار مخاطره خواهد شد. ازجمله علل تشریع حجاب نیز مصونیت خود بانوان از آزار و اذیت مردان هرزه است. «يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ قُلْ لِّأَزْوَاجِكَ وَبَنَاتِكَ وَنِسَاءِ الْمُؤْمِنِينَ يُدْنِينَ عَلَيْهِنَّ مِنْ جَلَابِيبِهِنَّ ذَلِكَ أَدْنَى أَنْ يُعْرَفْنَ فَلَا يُؤْذَيْنَ» (احزاب، ۵۹) (قمی، ۱۳۶۳، ج ۲، ص ۱۹۶).

در نگرش‌های غربی، زن به عنوان ابزاری برای ارضای تمایلات جنسی تلقی می‌شود، که این دیدگاه قابل انکار نیست. در مناسبت‌های رسمی، مردان ملزم به پوشیدن لباس‌های کامل و رسمی نظیر کت و شلوار و پاپیون هستند. در مقابل، زنان در این مراسم‌ها باید به شیوه‌ای متفاوت و با توجه به استانداردهای خاصی ظاهر شوند. این تفاوت در نحوه پوشش نشان‌دهنده تصورات فرهنگی و اجتماعی متفاوتی است که درباره نقش‌های جنسیتی وجود دارد. این مسئله می‌تواند به بحث‌های عمیق‌تری درباره هنجارها و انتظارات اجتماعی از زنان و مردان منجر شود.

«امروز باید خانم‌ها به وظایف اجتماعی و دینی خودشان عمل کنند و عفت عمومی را حفظ بکنند و روی آن عفت عمومی کارهای اجتماعی و سیاسی را انجام بدهند» (خمینی، ۱۳۸۵، ج ۱۳، ص ۱۹۳). «اختلاط دو جنس از نظر اسلام یک چیز مطلوبی نیست. بله، در جلسات رسمی اشکالی ندارد، زن باشد، مرد باشد، بنشینند، بحث کنند؛ مجلس شورای اسلامی، مجلس مذاکره، مجلس مشورت اما در محیط‌هایی که این اختلاط‌ها حدود مرزی ندارد، این‌ها ضرر می‌زنند، دل‌ها را خراب می‌کند» (مقام معظم رهبری، ۱۳۹۵/۰۴/۱۲).

«در نگاه غربی زن وسیله‌ای برای اطفای شهوت است؛ این غیرقابل کتمان است... در مهمانی رسمی، مرد بایستی بالباس کامل، پاپیون زده و کت و شلوار پوشیده و احیاناً لباس رسمی وارد بشود؛ اما خانم‌ها در این مهمانی‌های رسمی بایستی به شکل دیگری ظاهر بشوند» (مقام معظم رهبری، ۱۳۹۳/۰۱/۳۰).

۲-۶. اولویت دادن بانوان به خانواده

اولویت دادن بانوان به خانواده یکی از اصول اساسی در بسیاری از فرهنگ‌ها و نظام‌های اجتماعی است که تأثیرات عمیقی بر ساختار خانواده و جامعه دارد. از منظر روان‌شناسی، نقش مادر به عنوان محور تربیت و رشد فرزندان، به تقویت روابط عاطفی و اجتماعی در خانواده کمک می‌کند. تحقیقات نشان می‌دهد که حضور فعال زنان در خانواده می‌تواند به بهبود سلامت روانی و اجتماعی اعضای خانواده منجر شود. همچنین، این رویکرد می‌تواند به ایجاد محیطی پایدار و حمایتی برای فرزندان منجر گردد. در نهایت، تأکید بر نقش خانوادگی بانوان نه تنها به تقویت بنیان خانواده، بلکه به ارتقاء کیفیت زندگی اجتماعی نیز کمک خواهد کرد.

آیا زن می‌تواند به خاطر جذابیت‌ها و فرصت‌های بیرونی، نقش‌های خود در خانواده، از جمله مادری و همسری، را نادیده بگیرد؟ این سؤال مطرح می‌شود که آیا چنین حقی دارد یا خیر. بر اساس نظر بسیاری، مهم‌ترین نقش یک زن، صرف نظر از تحصیلات و دستاوردهای علمی، همان نقش مادری و همسری است که در تقویت بنیان خانواده بسیار تأثیرگذار است.

«این خانه کوچک فاطمه علیها السلام و این افرادی که در آن خانه تربیت شدند که به حسب عدد، چهار - پنج نفر بودند و به حسب واقع، تمام قدرت حق تعالی را تجلی دادند، خدمت‌هایی کردند که ما را و شما را و همه بشر را به اعجاب آورده است» (خمینی، ۱۳۸۵، ج ۱۶، ص ۸۷). «من حاضرم که ثوابی که تو از تحمل شیطننت حسین می‌بری، با ثواب تمام عبادات خودم عوض کنم» (ستوده، ۱۳۹۸، ص ۱، ص ۱۴۷).

آیا زنان مجازند به دلیل جذابیت‌ها و فرصت‌های موجود در خارج از محیط خانواده، از ایفای نقش‌های خود در خانواده چشم‌پوشی کنند؟ آیا می‌توانند نقش مادری و همسری را نادیده بگیرند؟ حقوق آن‌ها در این زمینه چیست؟ باید توجه داشت که نقش‌های مادری و همسری از اهمیت

بالایی برخوردارند و می‌توان گفت مهم‌ترین نقشی که یک زن، در هر سطحی از تحصیلات، دانش و معنویت، می‌تواند ایفا کند، همان نقش‌هایی است که به عنوان مادر و همسر در خانواده بر عهده دارد. این نقش‌ها تأثیر بسیار زیادی بر بنیان خانواده و تربیت نسل آینده دارند.

«آیا زن حق دارد به خاطر همه چیزهای مطلوب و جالب و شیرینی که در بیرون از محیط خانواده برای او ممکن است تصور شود، نقش خود را در خانواده از بین ببرد؟ نقش مادری را، نقش همسری را؟ حق دارد یا نه؟ ما روی این نقش تکیه می‌کنیم. من می‌گویم مهم‌ترین نقشی که یک زن در هر سطحی از علم و سواد و معلومات و تحقیق و معنویت می‌تواند ایفاء کند، آن نقشی است که به عنوان یک مادر و به عنوان یک همسر می‌تواند ایفاء کند» (مقام معظم رهبری، ۱۳/۰۴/۱۳۸۶).

۷. عرصه‌های حضور بانوان در اجتماع

حضور بانوان در اجتماع به طور فزاینده‌ای در زمینه‌های مختلفی از جمله علم، اشتغال، و خدمت‌رسانی مشاهده می‌شود. در عرصه علم، زنان با ورود به رشته‌های تحصیلی مختلف و انجام تحقیقات علمی، نقش مهمی در پیشرفت دانش و فناوری ایفا می‌کنند. در زمینه اشتغال، مشارکت بانوان در بازار کار به افزایش درآمد خانوارها و بهبود وضعیت اقتصادی جامعه کمک می‌کند. همچنین، زنان در عرصه خدمت‌رسانی، از جمله در حوزه‌های بهداشت و آموزش، نقش کلیدی در ارتقاء کیفیت زندگی و توسعه اجتماعی دارند. این حضور فعال نه تنها به ترویج عدالت جنسیتی کمک می‌کند، بلکه به تقویت توانمندی‌های اجتماعی و اقتصادی جامعه نیز می‌انجامد.

۷-۱. حضور زنان در اجتماع برای تحصیل علم

حضور زنان در عرصه تحصیل علم به عنوان یک عامل کلیدی در توسعه اجتماعی و اقتصادی جوامع شناخته می‌شود. تحقیقات نشان می‌دهد که افزایش سطح تحصیلات زنان نه تنها به بهبود وضعیت فردی آن‌ها منجر می‌شود، بلکه تأثیر مثبت بر سلامت، اقتصاد و رفاه خانواده‌ها دارد. زنان با ورود به رشته‌های علمی و تحقیقاتی، به تنوع و غنای دانش افزوده و می‌توانند در حل چالش‌های جهانی، از جمله تغییرات اقلیمی و بهداشت عمومی، نقش مؤثری ایفا کنند. همچنین، تحصیل علم به زنان این امکان را می‌دهد که به عنوان الگوهای موفق در جامعه شناخته شوند و

به ترویج عدالت جنسیتی کمک کنند. درنهایت، سرمایه‌گذاری در تحصیل زنان به توسعه پایدار و پیشرفت جامعه به‌طور کلی منجر می‌شود.

«امکان رسیدن به رتبه اجتهاد برای زن هم هست» (خمینی، ۱۳۸۵، ج ۱، ص ۲۱). «زنان در جامعه اسلامی آزادند و از رفتن آنان به دانشگاه و ادارات و مجلسین به هیچ وجه جلوگیری نمی‌شود.» (خمینی، ۱۳۸۵، ج ۵، ص ۱۸۳). «اسلام می‌خواهد که رشد فکری و علمی و اجتماعی و سیاسی و - بالاتر از همه - فضیلتی و معنوی زنان به حدّ اعلیٰ برسد و وجودشان برای جامعه بشری و خانواده بشری به عنوان یک عضو، حدّ اعلای فایده و ثمره را داشته باشد» (مقام معظم رهبری، ۱۳۶۸/۱۰/۲۶).

۲-۷. حضور زنان در اجتماع برای اشتغال متناسب

حضور زنان در بازار کار به‌ویژه در نقش‌های زنانه مانند معلمی، پرستاری و دکتری، تأثیر بسزایی بر خدمت اقتصادی و بهبود کیفیت زندگی جامعه دارد. زنان با ورود به این مشاغل، نه تنها به تأمین نیازهای اساسی جامعه کمک می‌کنند، بلکه به ارتقاء سلامت و آموزش نسل‌های آینده نیز می‌پردازند. اشتغال زنان در این حوزه‌ها موجب افزایش درآمد خانوارها و بهبود وضعیت اقتصادی می‌شود. همچنین، این نقش‌ها به ترویج عدالت جنسیتی کمک می‌کنند. درنهایت، حمایت از اشتغال متناسب زنان در این زمینه‌ها به توسعه پایدار و افزایش توانمندی‌های اجتماعی جامعه منجر می‌شود.

«البته شغل برای زن شغل صحیح برای زن هیچ مانعی ندارد لکن نه آن‌طور که آنان می‌خواستند آن‌ها نظرشان نبود که زن یک اشتغالی پیدا کند نظرشان به این بود که زن را مثل مردها هم، زن‌ها را و مردها را از آن مقامی که دارند منحط کنند نگذارند یک رشد طبیعی از برای قشر مرد» (خمینی، ۱۳۸۵، ج ۴، ص ۲۱۶).

زن به عنوان یک گل توصیف می‌شود که وجودش ضروری است و نگهداری از آن نیازمند توجه و مراقبت است. قهرمان به معنای کارگزار یا رئیس خدمه است و نه قهرمان متعارف. در اسلام، هیچ‌گاه بیان نشده که زنان نباید در خارج از خانه کار کنند؛ بلکه برعکس، اگر توانایی کار کردن دارند، می‌توانند فعالیت کنند. باین حال، تأکید بر این است که کار زنان باید با ماهیت و لطافت «ریحانه» بودن آن‌ها همخوانی داشته باشد. بنابراین، انتخاب مشاغل باید به‌گونه‌ای باشد که با ویژگی‌های زنانه و نقش‌های اجتماعی آن‌ها سازگار باشد.

«زن همان است که در این جمله «الْمَرْأَةُ رِيحَانَةٌ وَ لَيْسَتْ بِقَهْرْمَانَةٍ» (نامه ۳۱) (حر عاملی، ۱۴۰۹، ج ۱۴، ص ۱۲) است؛ مثل یک گل. یک گل، وجودش لازم است و نگهداری اش لوازمی دارد؛ و لَيْسَتْ بِقَهْرْمَانَةٍ؛ منظور از قهرمان، این قهرمان متعارف ما نیست، قهرمان یعنی کارگزار؛ یعنی درواقع رئیس خدمه ... در اسلام نگفته‌اند که زن نرود بیرون کار کند؛ اصلاً این نیست. ... کسی نگفته کار نکنند، اگر می‌توانند کار کنند، کار کنند؛ منتها با این دید کار کنند، با این نگاه کار بکنند؛ کاری که به آن‌ها محوّل می‌شود کاری باشد که با ریحانه بودن جور دربیاید، متناسب باشد» (مقام معظم رهبری، ۱۳۹۵/۰۲/۲۰).

برخی تصور می‌کنند که مشکل زنان در عدم داشتن مشاغل بزرگ و پرسروصداست؛ اما این دیدگاه نادرست است. حتی زنانی که در مشاغل برجسته فعالیت می‌کنند، به یک محیط امن خانوادگی و همسری مهربان و حمایتگر نیاز دارند. این نیازها به عنوان تکیه‌گاه‌های عاطفی و روحی برای زنان ضروری است. طبیعت و نیازهای عاطفی زنان ایجاب می‌کند که این نیازها برآورده شود تا بتوانند به طور کامل در جامعه و خانواده ایفای نقش کنند. بنابراین، توجه به این جنبه‌ها در بحث اشتغال و نقش‌های اجتماعی زنان حائز اهمیت است.

«بعضی خیال می‌کنند زن کمبودش این است که مشاغل بزرگ و پرسروصدا ندارد! خیر؛ مشکل زن این نیست. حتی آن زنی هم که شغل بزرگی دارد، به محیط امنی در خانواده، به یک شوهر مهربان با محبت، به یک تکیه‌گاه مطمئن عاطفی و روحی - که شوهر و مرد اوست - نیازمند است. طبیعت و نیاز عاطفی و روحی زن این است؛ باید این نیاز برآورده شود» (مقام معظم رهبری، ۱۳۷۶/۰۷/۳۰).

۳- ۷. حضور زنان در اجتماع، برای خدمت به اسلام و انقلاب

حضور زنان در جامعه به‌ویژه در راستای خدمت به اسلام و انقلاب، نقش حیاتی در ترویج ارزش‌های اسلامی و فرهنگی دارد. زنان با مشارکت فعال در دفاع مقدس، نه تنها در خط مقدم حمایت از کشور قرار گرفتند، بلکه با ارائه خدمات اجتماعی و انسانی، به تقویت روحیه مقاومت و همبستگی ملی کمک کردند. همچنین، حضور سیاسی زنان در عرصه‌های مختلف، به ارتقاء آگاهی اجتماعی و مشارکت در تصمیم‌گیری‌های کلان کمک می‌کند. این مشارکت‌ها به تثبیت

اصول انقلاب و گسترش ایده‌های اسلامی در جامعه منجر می‌شود. درنهایت، نقش زنان به عنوان پیشگامان در عرصه‌های مختلف، به تقویت پایه‌های اجتماعی و فرهنگی انقلاب اسلامی کمک شایانی می‌کند.

ما به حضور فعال بانوان در تمامی عرصه‌های فرهنگی، اقتصادی و نظامی افتخار می‌کنیم. زنان، اعم از پیر و جوان، در کنار مردان یا حتی با عملکردی برتر از آنان، در راستای ارتقاء اسلام و تحقق اهداف قرآن کریم فعالیت می‌کنند. این مشارکت گسترده نشان دهنده توانمندی و نقش مؤثر زنان در پیشبرد اهداف اجتماعی و فرهنگی است و اهمیت آن در تقویت بنیان‌های جامعه اسلامی غیرقابل انکار است.

«درود بی پایان بر زنان متعهدی که اکنون در سراسر کشور به تربیت نوباوگان و تعلیم بی‌سوادان و تدریس علوم انسانی و آموزش فرهنگ غنی قرآنی اشتغال دارند» (خمینی، ۱۳۸۵، ج ۱۴، ص ۳۱۷). «ما مفتخریم که بانوان و زنان پیر و جوان و خرد و کلان در صحنه‌های فرهنگی و اقتصادی و نظامی حاضر و همدوش مردان یا بهتر از آنان، در راه تعالی اسلام و مقاصد قرآن کریم فعالیت دارند» (خمینی، ۱۳۸۵، ج ۲۱، ص ۳۹۸). «خانم‌های دانشجو و استاد باید بکوشند روحیه و فرهنگ اسلامی را ترویج کنند» (مقام معظم رهبری، ۱۳۷۷/۰۹/۲۵).

زنان حق دارند و موظف به مشارکت در عرصه سیاست هستند. این مشارکت نه تنها به عنوان یک حق اجتماعی، بلکه به عنوان یک وظیفه مدنی محسوب می‌شود. حضور فعال زنان در سیاست می‌تواند به ارتقاء عدالت اجتماعی و تحقق اهداف دموکراتیک کمک کند. همچنین، دیدگاه‌ها و تجربیات منحصربه‌فرد زنان می‌تواند به غنای فرآیند تصمیم‌گیری سیاسی بیفزاید. بنابراین، تشویق و حمایت از مشارکت سیاسی زنان از اهمیت بالایی برخوردار است.

«خانم‌ها حق دارند در سیاست دخالت بکنند، تکلیفشان است» (خمینی، ۱۳۸۵، ج ۱۰، ص ۱۵). «زینب علیها السلام نشان داد که می‌توان حجاب و عفاف زنانه را تبدیل کرد به عزت مجاهدانه، به یک جهاد بزرگ» (مقام معظم رهبری، ۱۳۸۹/۰۲/۰۱). «در اسلام زن به مانند مرد دارای رسالت الهی و انسانی است» (موسوی، ۱۴۰۰، ص ۳۶۴).

زنان در ایران نشان داده‌اند که در پیشبرد این نهضت اسلامی نقش پیشگامانه‌ای ایفا کرده‌اند.

مشارکت فعال آنان در این حرکت اجتماعی، سهم بسزایی در تحقق اهداف نهضت داشته است. این حضور مؤثر نه تنها به تقویت بنیان‌های اجتماعی کمک کرده، بلکه به عنوان منبعی برای پشتیبانی از آینده کشور محسوب می‌شود. زنان به عنوان نهادهای تأثیرگذار، می‌توانند در توسعه و پیشرفت جامعه نقش کلیدی ایفا کنند. بنابراین، اهمیت و ارزش مشارکت آنان در فرآیندهای اجتماعی و سیاسی غیرقابل انکار است.

«شما بانوان در ایران ثابت کردید که در پیشاپیش این نهضت قدم برداشتید، شما سهم بزرگی در این نهضت اسلامی ما دارید، شما در آتیه برای مملکت ما پشتوانه هستید» (خمینی، ۱۳۸۵، ج ۶، ص ۵۲۱). «نقش شما در این نهضت از مردها بیشتر بوده چون وقتی که شما به خیابان‌ها ریختید و در مقابل تانک‌ها و توپ‌ها تظاهر کردید، مردها قدرتشان چند برابر شد» (خمینی، ۱۳۸۵، ج ۱۰، ص ۱۸۴). ما به طور مکرر شاهد بوده‌ایم که زنان بزرگوار، همانند حضرت زینب علیها السلام، با شجاعت و فریاد، از فداکاری‌های خود در راه خداوند متعال و اسلام عزیز سخن می‌گویند. این زنان با از دست دادن فرزندان خود، به افتخار از ایثارگری‌هایشان پرداخته و بر این باورند که دستاوردهای معنوی آنان از نعمت‌های بهشتی فراتر است. آن‌ها به خوبی می‌دانند که ارزش فداکاری‌هایشان بالاتر از متاع ناچیز دنیوی است. این نگرش نشان‌دهنده عمق ایمان و اعتقاد آنان به اهداف والای اسلامی و انسانی است.

«قطعاً اگر چنانچه حضور زن‌ها نبود، انقلاب پیروز نمی‌شد. من این را [به قطع می‌گویم]؛ بنده دیگر در متن مسائل انقلاب بودم. یعنی اگر در آن اجتماعات عظیم زن‌ها شرکت نمی‌کردند، انقلاب پیروز نمی‌شد. اگر زن‌ها می‌خواستند با شوهرهایشان، با فرزندان‌شان، با پسرانشان در این کار مخالفت کنند، همه چیز جور دیگری تمام می‌شد» (مقام معظم رهبری، ۱۴۰۲/۰۹/۱۶). «ما مکرر دیدیم که زنان بزرگواری زینب گونه علیها السلام فریاد می‌زنند که فرزندان خود را از دست داده و در راه خدای تعالی و اسلام عزیز از همه چیز خود گذشته و مفتخرند به این امر و می‌دانند آنچه به دست آورده‌اند بالاتر از جنات نعیم است چه رسد به متاع ناچیز دنیا» (خمینی، ج ۲۱، ص ۳۹۸).

۸. نتیجه‌گیری

این مقاله به تحلیل شرایط و عرصه‌های حضور اجتماعی بانوان در قرآن و عترت، به‌ویژه با تأکید بر دیدگاه‌های امامین انقلاب اسلامی می‌پردازد. در این مقاله بیانات امامین انقلاب به‌عنوان مؤید برای تعلیم دینی، مورد توجه قرار گرفته است. نتایج نشان می‌دهد که اصول و ضوابط مشخصی در متون دینی برای مشارکت اجتماعی زنان وجود دارد که شامل عدم اختلاط و توجه به مسئولیت‌های خانوادگی است. همچنین، بررسی عرصه‌های مختلف فعالیت زنان، از جمله نقش‌های علمی و اشتغال، بر اهمیت حضور فعال و مؤثر آنان در جامعه تأکید می‌کند. این پژوهش می‌تواند به‌عنوان یک الگو برای سیاست‌گذاران و برنامه‌ریزان اجتماعی در راستای تقویت مشارکت بانوان در جامعه اسلامی مورد استفاده قرار گیرد و به ترویج ارزش‌های دینی و اجتماعی کمک کند.

کتابنامه

۱. قرآن، ترجمه ناصر مکارم شیرازی.
۲. نهج البلاغه، ترجمه محمد دشتی. (۱۳۹۹)، مؤسسه تحقیقاتی امیرالمؤمنین (ع)، قم، چاپ ۳.
۳. ابن اثیر، مبارک بن محمد. (۱۳۹۹). النهاية فی غریب الحديث والأثر، (طاهر احمد زاوی و محمود محمد طناحی)، اسماعیلیان.
۴. ابن منظور، محمد بن مکرم. (۱۳۶۹). لسان العرب، دار الفكر للطباعة و النشر و التوزيع دار صادر.
۵. ابن عاشور، محمد طاهر. (۱۴۲۰). تفسیر التحریر و التنویر المعروف بتفسیر ابن عاشور، مؤسسه التاريخ العربی.
۶. موسوی خمینی، روح الله. (۱۳۸۵). صحیفه امام، مؤسسه نشر آثار خمینی، چاپ چهارم.
۷. امین یزدی، امیر. (۱۳۷۵)، زوج درمانی، نشر میثاق، چاپ اول.
۸. حر عاملی، محمد بن حسن. (۱۴۰۹). تفصیل وسائل الشیعة إلى تحصیل مسائل الشریعة، (محمدرضا حسینی جلالی و مؤسسة آل البيت (ع) لاحیاء التراث)، مؤسسة آل البيت (ع) لاحیاء التراث.
۹. راغب اصفهانی، حسین بن محمد. (۱۴۰۴). مفردات ألفاظ القرآن، (صفوان عدنان داوودی)، دار الشامیة، دار القلم.
۱۰. ستوده، امیر رضا. (۱۳۹۸). پابه پای آفتاب، پنجره.
۱۱. طباطبایی، محمد حسین. (۱۳۹۰). المیزان فی تفسیر القرآن، مؤسسة الأعلمی للمطبوعات.
۱۲. طبرسی، فضل بن حسن. (۱۳۷۲). مجمع البیان، (هاشم رسولی و فضل الله یزدی طباطبایی)، دار المعرفة.
۱۳. طریحی، فخرالدین بن محمد. (۱۳۷۵). مجمع البحرین، (احمد حسینی اشکوری)، مکتبه المرتضویه.
۱۴. طوسی، محمد بن حسن. (بی تا). التبیان فی تفسیر القرآن، (محمد محسن آقابزرگ تهرانی و احمد حبیب عاملی)، دار احیاء التراث العربی.
۱۵. فیروزآبادی، محمد بن یعقوب؛ و مرتضی زبیدی، محمد بن محمد. (۱۴۱۴). تاج العروس من جواهر القاموس، (علی شیری)، دار الفكر.
۱۶. فیض کاشانی، محمد بن شاه مرتضی. (۱۴۱۵). تفسیر الصافی، (حسین اعلمی)، مکتبه الصدر.
۱۷. قرشی بنابی، علی اکبر. (۱۳۷۱). قاموس قرآن، دار الکتب الإسلامیه.
۱۸. قمی، علی بن ابراهیم. (۱۳۶۳). تفسیر القمی، (طیب جزایری و طیب جزایری)، دار الكتاب مکتبه الهدی.
۱۹. کریمی نیا، محمد مهدی. (۱۴۰۰). «بازکاوی تطبیقی جایگاه زن در اندیشه امام خمینی و مقام معظم رهبری»، پیشرفت های نوین در روانشناسی، علوم تربیتی و آموزش و پرورش، (۳۶).
۲۰. کلینی، محمد بن یعقوب. (۱۴۰۷). أصول کافی، (محمود کتایچی، هاشم رسولی و جواد مصطفوی، مترجمان)، کتابفروشی علمیه اسلامیه.
۲۱. مجلسی، محمدباقر. (۱۴۰۳). بحار الأنوار، وزارة الثقافة و الإرشاد الإسلامی، مؤسسه الطبع و النشر.
۲۲. مصطفوی، مصطفوی حسن. (۱۳۶۲). التحقیق فی کلمات القرآن الکریم، سازمان چاپ و انتشارات.
۲۳. مکارم شیرازی، ناصر. (۱۳۷۱). تفسیر نمونه، مدرسه الإمام علی بن أبی طالب (ع)، هدف.
۲۴. موسوی، سیده راضیه. (۱۴۰۰). «بررسی تطبیقی نقش و جایگاه زنان در اندیشه و نهضت امام خمینی و امام موسی صدر»، مجله رهیافت انقلاب اسلامی، (۵۴).
۲۵. سایت مقام معظم رهبری. <https://farsi.khamenei.ir>.

